УДК: 372.882:821/512.154

НАЗАРБАЕВА АКСААМАЙ
Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек

NAZARBAYEVA AKSAAMAY
J.Balasagyn KNU, Bishkek

V КЛАССТА А. ОСМОНОВДУН СОГУШ ТЕМАСЫНДАГЫ ЛИРИКАЛАРЫН ОКУП ҮЙРӨНҮҮ

Изучение лирики А. Осмонова на темы войны в V классе

Learning the lyrics of A. Osmonov on the topic of war in the v class

Макалада А.Осмоновдун согуш темасындагы лирикаларын V класста окуп үйрөнүүнүн маанилүү маселелери ачылып берилген. Мында аталган ыр түрүндөгү чыгармаларды сабак процессинде өздөштүрүүнүн ык-амалдары иштелип чыгылды, колдонууга сунушталды.

Урунттуу сөздөр: адабият программасы, согуш темасы, методикалык колдонмо, адабияттык окуу, көркөм окуу.

В статье раскрыты важные вопросы изучения лирики А.Осмонова на темы войны в V классе. Здесь разработаны усвоение приемов и методов названных стихотворных произведений в учебном процессе и рекомендованы к применению.

Ключевые слова: программа литературы, тема войны, методическое руководство, литературное чтение, выразительное чтение.

In article important issues of studying to A. Osmonov's lyric poet on war in the V class are opened. Here are developed assimilation of receptions and methods of the called poetic works in educational process and are recommended for application.

Keywords: program of literature, theme of war, methodological manual, literary reading, expressive reading.

V класста кыргыз Пушкини Алыкул Осмоновдун Улуу Ата Мекендик согуш темасындагы ырларынан «Неге кечигет», «Бүкөн» окуп үйрөнүлөт. Орто мектептер үчүн адабият программасында бул чыгармалардын өтүлүшү үчүн төмөндөгүдөй сунуш- багыттамалар берилген:

«А.Осмонов «Неге кечигет?», «Бүкөн» (1 саат). Ырларда адам тагдырындагы согуштун терс таасиринин көрсөтүлүшү. Образдык жана поэтикалуулук аркылуу тынчтык кандай керек экендигинин айтылышы. Метофоралуулук ойду берүүнүн бир жолу катары. Бүкөндүн образы.(1. 13)

Албетте, мындай сунуш-багыттама аталган лирикалардын мектептин V классында окуп үйрөнүүдө мугалим үчүн методикалык көрсөтмө же колдонмо болуп бере албайт. Адабият программасы жогоркудай сунуш-багыттма бергени менен, колдонмонун милдетин

аткаруу анын компетенциясына кирбейт. Андыктан бул жана дагы башка чыгармаларды окуп үйрөнүүдө мугалим атайын иштелген методикалык колдонмолорго таянуу менен, өзүнүн буга чейинки теориялык жана практикалык даярдыгына, жалпы эле педагог катары адистик мүмкүнчүлүгүнө эсеп кылганы ылайык.

Ар кандай сабак, кайсы гана чыгарманын өтүлүшү болбосун, ал киришүү сабагы же кириш баяндама менен башталышы мыйзамченемдүү. Эгер киришүү сабагы кайсы бир чоң бөлүмдү өтүү алдында алып барыла турган болсо, кириш баяндама көбүнчөсү бир чыгарманы өтүү алдында айтылат. Андан да кириш баяндама адабиятты мектепте предмет катары өздөштүрүүнүн адабияттык окуу баскычына көбүрөөк мүнөздүү. Аталыштарынан эле ачык баамдалып тургандай, киришүү сабагы толук 1 саат же 2 саат-сабакты өзүнө камтыса, кириш баяндама болушунча кыскача айтылып, көлөмү 5□8 мүнөт убактыдан ашпайт.

Кириш баяндама өзүнүн көлөмү, кеңири мазмуну менен чыгарманын далдаалап калбашы керек. Ал негизги материалга түз жана тыгыз байланышта алып барылганы максатка ылайыктуу. Бул айтылгандар окумуштуу-методист Б.Алымовдун жазгандары менен да дал келет.(2. 39)

«Киришүү сабагын (кириш баяндаманы □ Н.А.) өтүүдөн мурун анын багытын, мазмунун үйрөтүүнүн амалдарын белгилеп алуу керек. Киришүү сабагынын милдети окуучулардын адабий чыгарманы окууга карата болгон эмоциясын ойготуу, чыгармадагы идеяларды жана образдарды окуучулардын терең түшүнүшүнө жол ачуу, аларды туура кабыл алып, туура түшүнүүгө шарт түзүү болуп саналат».(3. 22)

Арийне, эгер чыгарманын автору окуучуларга алгач ирет тааныштырылып жаткан болсо, анда калемгер тууралуу кириш баяндамада сөзсүз айтуу кажет. Кириш баяндама төмөндөгүдөй тартипте алып барылганы ылайык:

1. Автор тууралуу кыскача маалымат.

2. Анын негизги чыгармалары

3. Өтүлө турган чыгармасы, андагы көтөрүлгөн проблемалар. Темасы жана идеясы.

Башталгыч класстарды эсепке албаганда, «Бүкөн», «Неге кечигет» Алыкул Осмоновдун мектептеги адабият сабагында өтүлө турган биринчи чыгармалары. Мына ошол себептүү акын менен алгач тааныштыруу иш-чаралары сөзсүз жүргүзүлүүсү керек. Эмесе, акындын өзү, анын «Неге кечигет», «Бүкөн» лирикалары тууралуу кириш баяндама төмөндөгүдөй үлгүдө айтылуусу ыктымал:

□ Балдар, биз бүгүн сейрек талант, кыргыз элинин улуу лирик акыны Алыкул Осмоновду өтүп баштайбыз. Ал 1915-жылы азыркы Жайыл районундагы Каптал-Арык айылында кедейдин үй-бөлүсүндө туулган. Жаштайынан тоголок жетим калып, Токмоктогу жетим балдар үйүндө тарбияланып, окуп билим алган. Педтехникумдун, азыркы Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинин алгачкы бүтүрүүчүлөрдүн бири. Көптөгөн канаттуу лирикалардын, поэмалардын, драмалык чыгармалардын автору. Котормо жанрында көп эмгектенген. Башкасын айтпаганда да, ушу азыркыга чейин окурмандардын колунан түшө элек, Алыкулдун котормосундагы грузин элинин улуу

акыны Шота Руставелинин «Жолборс терисинин жамынган баатыр» поэмасынын, А.С.Пушкиндин «Евгений Онегин» романынын, Уильям Шеспирдин «Отелло» трагедиясынын кыргыз окурманына өз эне тилинде тартууланышы □ өзүнчө чоң окуя. Акын 1950-жылы 35 жашында узакка созулган өпкө оорусунан каза тапкан.

Акындын биз бүгүн өтүп баштай турган «Бүкөн», «Неге кечигет?» лирикалары 1941□1945-жылдардагы согуш мезгилинин духун чагылдырып турат. Бул ырлардын биринчиси 1944-жылы 28-декабрда жазылса, экинчиси андан үч күн өтүп-өтпөй 31-декабрда жазылган. Ушунда айта кетчү бир жагдай, Алыкулдун гений акын катары өлбөс-өчпөс лирикаларын, поэмаларын биринин артынан бирин жазып башташы мына ошол 1944-жылдын 30-ноябрында жазылган «Бөбөккө» аттуу ыры менен ачылат. Адабият таануу илиминде «Болдуин күзү» деген түшүнүк бар. Улуу Пушкин Болдуин деген кыштакта күзгү маал бөтөнчө чыгармачылык эргүүгө кабылып, не бир керемет чыгармаларын жаратып дегендей, абдан жемиштүү иштеген экен. Алыкул үчүн «Болдуин күзү» 1944-жылдын 30-ноябрынан башталган белем. Акындын биз силер менен бүгүн өтүп баштай турган эки ыры мына ошол чыгармачылык зор эргүүнү башынан кечирип жатканын белгилей кетүү парз. Бир караганда жупуну сыяктуу туюлганы менен, бул эки ыр тең абдан талантуу иштелип, ичине Теңир-Тоонун чокусундай бийик, дүйнөлүк мухиттей терең ой, маани сиңирилген. Дегинкиси, Алыкулдун ырларын ага арбалбай, толкундап, укмуш сезимдердин кучагында калбай окуй албайсың. Силер да көңүл кош калбайсыңар го деген ишенимдемин.

Мугалимдин «Неге кечигет?», «Бүкөн» лирикалары кириш аңгемеси мына ушул үлгүдө

айтылганы туура. Бул эки ырды окуп өздөштүрүү үчүн адабият программасы, жогоруда бир эскерилгендей, 1 саат убакыт бөлөт. Бул 1 саат-сабактын өткөрүлүшү төмөндөгүдөй кылып пландаштырылганы ылайык:

1. Акын А.Осмонов жана анын «Неге кечигет?», «Бүкөн» лирикалары тууралуу чакан кириш ангемеси. «Неге кечигет?» ырын комментарийлеп көрктүү окуу.

2. «Бүкөн» ырын комментарийлеп көрктүү окуу жана аны предмет аралык байланышта өздүштүрүү мүмкүнчүлүктөрү. Адабият теориясынан: Уйкаштык жөнүндө түшүнүк.

Адабияттык окуунун негизги талаптарынын бирине ылайык ар кандай чыгарманы адегенде мугалим өзү окуйт. Айрым учурда бул адепки окуу иши көркөм окуунун чеберлеринин бирине ыйгарылып, үн жазгы аркылуу да уктурулушу ыктымал. Кайсы гана учурда болбосун, мугалимдин өзүнүн көрктүү окушу да бөтөнчө маанилүү, себеби класстагы окуучулардын башкы устаты болуп дал ошол мугалимдин өзү эсептелинери белгилүү.

Ыр V класс үчүн адабият окуу китебине түк кыскартуусуз, толук кирги-зилген. Дегинкиси, Алыкулдун ырлары ансыз да аз көлөмдө болуу менен, чоң ой сыйдырып, ички байланышы бекем курулган себептүү кыскартуу да кыйын. Бир строфасын, бир сабын алып койсоң эле, ыр толугу менен бузулат да калат.

Арийне, табийгаттын, жыл мезгилдеринин алмашуусунун өз ирээти, өз мыйзамченеми бар. Мына ошол ирээт, мыйзамченемге ылайык жаз келет, анын артынан жаз, күз, кыш, анан кайрадан жаз келет. Айрым бир себептерден улам кай бир жылдары кыш эрте түшүп, жаздын келиши кечигет. Мына ушундан улам айрыкча эл башына түн түшкөн оор согуш жылдары жаздын кечигиши ансыз да кыйын жашоону дагы татаалдантат. 1941-жылы немецтик фашист баскынчылардын жайкы, күзгү чабуулунан улам ошол кездеги бир-диктүү Мекенибиз болгон Советтер Союзунун борбору Москваны алдырып коюу коркунучу туулган. Ошондо кыш эрте түшкөн дешет. Адилеттик өз боштондугу үчүн күрөшкөн совет эли тарабында болгондуктан, табийгат да ага жан тарткан сыяктуу. Кыштын эрте, андан да суук минус кырк градукска чейин жете, оор түшүп, немец баскынчыларынын кышкы чабуулун мизи кайтышына көмөкчү болгондой. Балким, Мекен тагдыры ошол улуу согуштагы кышкы кыргында ага удаа келчу жазга ок жаңылгандыр?… Кыш эрте түшүп, андан да жашоо оордогон ошондой кыйын заманда жаздын кечигиши караламан калкты кошумча түйшүккө, катаал сыноого кириптер кылганы талашсыз.

«Жерден жарака кетсе, акындын жүрөгү аркылуу өтөт» деп айтышат. Заман оор болуп турганы аз келгенсип, минтип эми жаздын кечигиши акынды бир топ убайымга салса керек. Натыйжада жаздын кечигиши себеби, фашистик баскынчыларга наалат айтуу сындуу поэтикалык ой жаралып, акындын керемет таланты аркасында өзүнчө бир шедевр чыгарма жазылып отурат. Ыр көркөм окулган соң талдоо башталат. Ыр жазууда байкалып тургандай, жаздын кечигишине кейип-кепчүү, санаркоо менен башталат. Лирикалык каарман жаз дале келбей жаткан ушул айда мурдагы жылдары «бир жолу эмес, нечен ирет» «тоо боорунан гүл терчү экен». Ал эми быйыл «күн жылыбайт, жер тегиз кар». Анан акын жүрөгү кантип мыкчылбайт да, кантип кейибейт. Мына ошол үчүн ал «шумдук ай, неге мынча жаз кечигет?» деп жатат. Санаркоосу менен акын жаздын кечигишин үч себебин алдыга жылдырат. Биринчисинде жылда эле келе берип чарчабадыбы десе, экинчисинде: кырсыкка кабылып же «үй алдында гүлдөрү аз деп таарынуунун белгисиби» дейт. Ал эми үчүнчүсүндө: «ак ирени сары болуп, байкоосуз катуу ооруга чалдыктыбы» дейт. Бул арада эл жүдөп, жан-жаныбарлар арыктап кеткен болот. Көрсө, жогорку үч себептин баары жалган дагы», кечигүүнүн чын себеби немецтин уулуу огунан жараланганынан улам белем. Акын канткен менен ырын:

Күн нурлуу кайгы билбейт, күлүп чыгат, Бир күндө биздин колдон жаз айыгат, Андан соң жарасы үчүн кек алмай бар,

Күнөөкөр анда кандай пайда табат?,

деп оптимисттик маанайда жыйынтык чыгарат. Бир караса бул жерде ырга тема болчу деле эч нерсе жоктой. Акындын чеберчилиги мына ошол ырга тема боло турган деле эч нерсе жоктой туюлган жерден ыр жаратып, поэтикалык ой айта билгендигинде жатат.

Ушул эле сабакта А.Осмоновдун «Неге кечигет?» ыры менен катарлаш «Бүкөн» ыры окуп үйрөнүлөт. Көлөмү чакан, болгону он сегиз сап ыр. Андыктан аны толук окуу көп деле убакытта талап кылбайт. Ыр мугалим тарабынан толук көркөм окулган соң, аны ар тараптуу талдоо иштери жүргүзүлгөнү ылайыктуудай.

«Бүкөн» жана башка дагы 1945-жылы басылып чыккан «Махабат» жыйнагына киргизилген ырлары белгилүү сатирик акын Мидин Алыбаев тарабынан учурунда

адилетсиз, бир жактуу кескин сынга алынганы белгилүү.(4. 60–64) Бул тууралуу фольклорист окумуштуу Р.З.Кыдырбаеванын «Лирика Алыкула Осмонова» аттуу монографиялык изилдөөсүндө да эскерилет.(5. 9) Буга кошумча айтарыбыз, мына ошол

«Мааниси жок махабат» аттуу макаласында М.Алыбаев авторго кыргыздын кичинекей бир кызын «бучук мурун», «кучактап уктап калат бир жилик эт» деп «шылдыңдады, маскаралады» деген күнөө коёт.(4. 60–64) Чындыгында бул жерде эч кандай деле маскаралоо жок, болгону «бучук» деп ал «кичинекей мурдунан» деп эркелетип жатат. Ал эми эт тартылганда аталары берген бир жилик этти толук жеп бүтө албай, ошо колунда кармаган боюнча уктап калышы толук ыктымал. Бул кадимки наристе кичинекей кыздын жандуу тартылган портрети, болгондо жандуу жана жансыз жаратылышка жакын, ага аралашып өсүп келаткан айылдык кичине чүрпөнүн таамай келтирилген бейнеси. Андыктан мында авторго кине коюуга эч негиз жок.

Бүкөндү баары эркелетишет. Бир чети жакшы көрүп, экинчи чети эрмектеп, «ырдап кой» деп калышат. Ошондо Бүкөнтай,минтип ырдайт:

Сагындым, атакем ай, келсе экен» дейт,

«Ал жеңип, тилегимди берсе экен» – дейт.

Муну укканда карынын баары өздөрүнчө жашып, көздөрүн ала качып отуруп калышат. Анткени Бүкөндүн атасынын согуштан кайтпай калганы тууралуу кара кагаз келгенине үч жыл болгон. Эми кичинекей бир күнөөсүз наристеге, «атам тирүү, сөзсүз кайтып келет» деп ишенип алган кичине чүрпөгө чындыкты кантип айтышмакчы? Мына ошол үчүн алар аргасыз жашып, көздөрүн ала качып отурушат.

Адамдын көңүлү гүл деп бекеринен айтышпайт. Кичинекей Бүкөнгө «сенин атаң өлгөн» деп айтыш кандай оор болсо, ошондой эле Авалбекке да «ал сенин атаң эмес, артист» деп айтуу ошончолук оор. Анткен менен акын бул айтылуу ырын кыйла оптимисттик маанайда жыйынтыктайт:

Бирок да бардык айыл жакшы көрөт Бүкөндүн эркелетчү атасы көп».(6. 57)

Адабият программасынын талабы боюнча «Бүкөн» ыры да жаттоого берилиши керек. Биздин оюбузча, мурунку сабакта «Неге кечигет?» жаттоого берилип жаткан соң,

«Бүкөндү» жаттоого бербей койсо да болот.

Пайдаланылган булактардын тизмеси

1. Кыргыз адабияттын программасы. Жалпы орто билим берүүчү кыргыз мектептеринин
V‑XI-класстары үчүн. Б.: Педагогика, 2017. 13-б.
2. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. 1 китеп. Ф.: Мектеп, 1981.
3. Иманалиев К. Кыргыз адабияттын окутуунун методикасы. Ф.: Мектеп, 1976. 22-б.
4. Алыбаев М. Мааниси жок махабат. Китепте: Мезгил жана Алыкул. – Ф.: Адабият, 1990.
5. Кыдырбаев Р.З. Лирика Алыкула Осмонова. Ф.: Изд. Академ. наук Кырг.ССР, 1957.

6. Алыкул Осмонов. Чыгармалар жыйынтыгынын үч томдугу. 1 том. □ Ф.: Кыргызстан,
1984.
Рецензенттер: Байсабаев Б.А. - педагогика илиминин кандидаты, Ж.Баласагын атындагы КУУнун профессору
Акматов Б. - педагогика илиминин кандидаты, К.Карасаев атындагы БГУнун профессору